

insanlar tarafından içilmektedir. Ayazmanın mimari bakımından bir özelliği yoktur. Kilise ise son devir mimarisi tarzında inşa edilmiştir.

İstanbul'da ayazmalar en olmayacak yerlerde "keşfedilerek" ziyarete açılmıştır. Bunların en göze batan örneği, Sirkeci'de PTT atölyesi girişi ile Alay Köşkü arasında "Sûr-ı Sultânî" denilen saray surlarının dibinde bulunan, çok yakın tarihlere kadar ziyaret edilen ve tarihî bir hüviyeti olmayan ayazmadır. Aynı şekilde saray surlarının Marmara tarafında da çok daha önemli bir ayazma vardı. Sinan Paşa tarafından mimar Dâvud Ağa'ya yaptırılan İncili Köşk'ün altında bulunan bu ayazma bütün Osmanlı devri boyunca büyük bir hoşgörü ile Rumlar'a açık tutulmuştu. Herhalde esas Bizans devrine kadar giden bu ayazmayı "süretin değişmesi" günü olan 6 Ağustos'ta ziyarete ve suyundan içmeye gelen Rumlar, her yıl kıyıdaki çakıllı plaj üzerinde bir panayır kurarlardı, padişah da İncili Köşk'ün pencerelerinden onları seyrederdi. Bu ayazma 1821 Yunan ayaklanmasına kadar açık kalmıştır. 1920-1922'de Gülhane'de Fransız işgal kuvvetleri tarafından yapılan kazılarda köşkün hâlâ duran yüksek kemerli alt yapısı içinde ayazmanın kuyusu bulunmuştur.

İstanbul'da Zeyrek semtinde Haydar mahallesinde Bıçakçı Çeşmesi sokağında ki Hagia Theodosia Ayazması ise 1890'lardan beri bilinmekle beraber 1949 Nisanında yeni bir keşif gibi gazetelere geçerek Bizans devrine ait bir eser olarak tanıtılmıştır. İçine bir merdivenle inilen ayazma, üstü beşik tonozlu bir hol ile bunun önündeki 5 x 3 m. ölçülerinde yine beşik tonozlu bir mahzenden ibarettir. Holün mahzene taşan sekisinin etrafı mermer korkuluk levhaları ile çevrilmiş olup, bir menfezden giren su mahzenin tabanında toplanıyor, fazlası da başka bir menfezden gidiyordu. İçindeki mermer levhalar V-VI. yüzyıl işi olmakla beraber ayazmanın bu kadar eski olmasına ihtimal verilemezdi.

Evliya Çelebi de İstanbul'da şifalı suları olan bazı ayazmalardan bahseder. Bunlardan bir tanesi, suyu "âb-ı hayâtan nişan verir" denilerek övülen, Eyüp'ten Kâğıthane'ye giden yolun kenarındaki tepelik üstünde olan Küplüce Ayazmasıdır. Merkez Efendi Dergâhı'nda bir ziyaret yeri olan ve bir merdivenle inilerek dar bir dehlizle ulaşılan kuyunun da eski bir Bizans ayazmasının kalıntısı olması muhtemeldir.

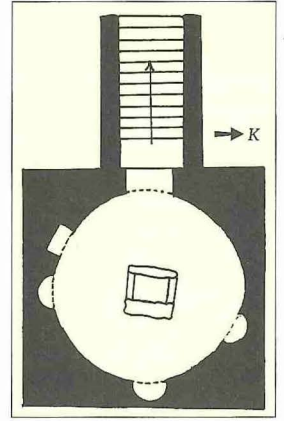
İstanbul ve çevresiyle Boğaz'ın iki yakasının muhtelif yerlerinde hemen hemen hepsi çok eski olmayan ve çoğunun mimari herhangi özelliği bulunmayan ayazmalar vardır. Bunların büyük bir kısmı unutulmuş, evlerin ve yalıların bahçelerinde kalmış veya doldurulmuştur.

İstanbul dışında da pek çok yerde ayazmalar vardı. Bunlardan, Bizans'ta ikonoklasma devrine (VIII-IX. yüzyıl) ait olduğu sanılan ve yapısı bakımından eşsiz olan bir tanesi, Trakya'da Karadeniz kıyısında eski adı Midye olan bugünkü Kiyıköy'de bulunmaktadır. Gerilerde bir vadinin içindeki bir tepenin eteğinden itibaren oyulmak suretiyle yapılan bu dinî tesis, bütün aksamı ve süslemesi oyulmak ve işlenmek suretiyle meydana getirilmiş kilise ile yanında yine bütün aksamı tabii kayanın oyulması ve işlenmesiyle oluşmuş, ortasında suyun tabandan kaynakıldığı esas ayazma mekânından ibarettir. Burası, içine merdivenle inilen kare planlı bir yer olup üstü kubbe biçiminde yontulmuştur. Bizans devrine ait olduğu şüphe götürmeyen bu yapının bir ayazma olduğu, kilisesinin apsisindeki büyük kemerde boya ile yazılı kitâbede de belirtilmiştir.

İznik'te 1922'de tamamen yıkılan Koinesis (Meryem'in göğesi çıkışı) Kilisesi'nin komşusu olan Böcek ayazması da kubbe basit bir mekândan ibaret olup burada da kutsal su tam ortada tabandan çıkmaktadır. Konya ile Silile arasındaki Akmanastır adıyla tanınan tesis de Bizans devrinden kalmıştır. Kısmen bir tepenin içine oyularak kurulan Hagios Khariton Manastırı avlusunda da bir kuyu dibinde kutsal bir su kaynamaktadır. Ahmed Eflâkî *Mendâkıbü'l-ârifin*'de, Mevlânâ'nın o devirde "Deyr-i Eflâtun" diye adlandırılan bu manastırda yaşayan engin bilgiye sahip başpapazı ziyarete gittiğini ve bu sırada yedi gün yedi gece bu kuyudaki soğuk suyun içinde kaldığını yazar.

Müslümanlarca da kutsallığına inanılan çok daha değişik bir ayazma ise Trabzon'un Maçka ilçesinde bulunan Meryem Sumela Manastırı'ndadır. Fakat burada bir ayazma binası yoktur. Şifalı özellikleri olduğuna inanılan su, manastırın çekirdeğini teşkil eden tabii bir mağaranın yukarısından aşağıdaki bir taş çanağa damlamaktadır. Bu manastırın kuruluşunu çok eski tarihlerle indiren efsane ise pek inandırıcı olmayıp bazı belgelerden bu dinî tesisin

İznik'te
Böcek
Ayazması'nın
planı
(A. M. Schneider,
*Die
römischen und
byzantinischen
Denkmäler
von Iznik -
Nicaea,
Berlin 1943,
Şekil 12)*

XIV. yüzyılda Trabzon Komnenos Krallığı döneminde yapıldığı anlaşılmaktadır.

Burada, esasları Bizans devrine inen ve çeşitli biçimlerde suyun geldiği (kuyu, sarnıç, kaynak, pınar, damlama) bazı ayazmalardan bahsedilmiştir. Mimari veya tarihî bakımdan belli bir değere sahip olan bu ayazmaların dışında, özellikle İstanbul'da 150 kadar ayazma tesbit edilmiştir. Hepsisi de Osmanlı Devleti'nin hükümrân olduğu yıllarda ve bilhassa geçen yüzyıl içerisinde tesis edilen bu ayazmaların belirli bir mimarileri yoktur. Son yıllarda ise bunlar terk edilmiş, çoğu da unutulmuş kaybolmuştur (ayazmalar hakkında şimdiye kadar yazılmış toplu hiçbir araştırma yoktur. Maddede zikredilen Bizans devrine ait ayazmaların her biri ayrı ayrı eser veya makalelerde etraflı şekilde tanıtılmıştır. Bunlardan bazıları için bibliyografyadaki yayınlara bakılabilir).

BİBLİYOGRAFYA :

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, tür.yer.; a.e. (nşr. Zuhurî Danışman), İstanbul 1969-71, I, tür.yer.; II, tür.yer.; E. Dutemple, *En Turquie d'Asie, notes de voyage en Anatolie*, Paris 1883, s. 45-46; Hikmet Tanyu, *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, Ankara 1967, s. 241-247; Mehmet Halit Bayrı, "İstanbul İlinde Yer Adları X: Ayazmalar, Kaynaklar", *TFA*, II (1953), s. 47 vd.; Hakkı Göktürk, "Ayia", "Ayii", "Ayios", *İst.A*, III, 1537-1555; Semavi Eyice, *Bizans Devrinde Boğaziçi*, İstanbul 1976, s. 109-110.

SEMAVİ EYİCE

AYAZMA CAMİİ

İstanbul'da
Üsküdar'ın Salacak sirtlarında
XVIII. yüzyıla ait selâtin camii.

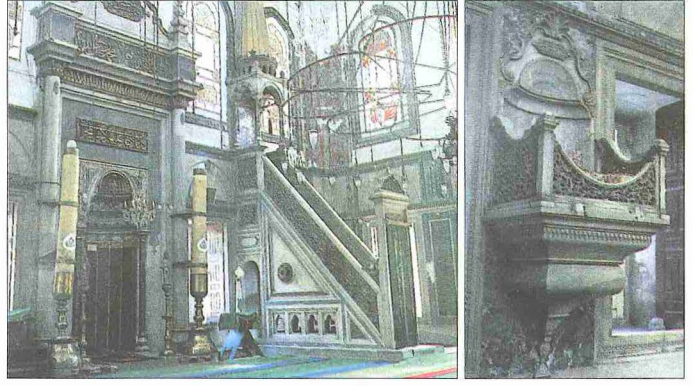
Cümle kapısı üstündeki kitâbelere göre Sultan III. Mustafa tarafından 1174 (1760-61) yılında, annesi Mihrişah Emine Sultan ile ağabeyi Şehzade Süleyman adına yaptırılmıştır. Ta'lik hatla yazılan

tarikh manzumesi Sadrazam Râgıb Mehmed Paşa'nın, yazı ise Şeyhülislâm Veliyyüddin Efendi'nindir.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki inşaat defterine (nr. 1137) göre inşaata 19 Receb 1171'de (29 Mart 1758) başlanarak 1174 Cemâziyelevveli sonlarında (Ocak 1761) bitirilmiştir. Bina emini ise Beykoz'daki meşhur çeşmeyi yaptıran İshak Ağa'dır. Yine Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki 1172 (1758-59) tarihli bir belgeden (nr. 5466), caminin yerinde evvelce Ayazma Sarayı ve bahçesinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Başka bir arşiv belgesinden ise 1740'ta Ayazma Sarayı'nın iyi durumda olduğu ve tamir edilerek İran elçisinin ikametine tahsis edildiği öğrenilmektedir. Camiye vakıf olarak bir hamam ile birçok dükkân ve han yaptırılmış, ayrıca cami, hamam ve avluya bitişik çeşmeye Bulgurlu'dan su getirilmişti. Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin yazdığına göre 1174 yılı Cemâziyelevvelinde (Ocak 1761) bir cuma günü Râgıb Paşa ve Veliyyüddin Efendi'nin hazır bulundukları bir törenle ibadete açılmıştır. Cami birkaç defa tamir görmüş, yıkılan minaresi de iki defa yeniden yapılmıştır. Son yıllarda yine tamir edilmiştir.

Etrafı duvarla çevrili geniş bir avlu ortasında yer alan caminin son cemaat yerine yarım yuvarlak biçimli on basamak merdivenle çıkılır. Avlu kapıları üstünde celfi hatla yazılmış âyet-i kerîmeler bulunmaktadır. Üç bölümlü olan son cemaat yerini takip eden esas mekân dikdörtgen planlı olup dört kemere oturan tek kubbe ile örtülmüştür. Caminin sol tarafına bitişik bir hünkâr köşkü var-

Ayazma
Cami'i'nin
minberi,
mihrabı ve
zengin
taş işçiliğine
sahip
mermer
vaaz
kürsüsü

dır. Sokak tarafında taş konsollara oturan bir çıkması bulunan bu kasır, sütunlar üzerine oturan iki katlı galeri ile caminin hünkâr mahfeline bağlanmıştır. İçeride sütunlar üzerinde bulunan bu mahfel çok göz alıcı biçimde tezyin edilerek altın yaldızla yaldızlanmıştır. Geriye kalanlardan, iç duvarlarının önceleri İtalyan çinileri ile kaplı oldukları anlaşılmaktadır.

Ayazma Camii Avrupa sanat üslûplarının hâkim olduğu bir devirde yapılmış olmakla beraber, büyük kemerlerin içindeki pencerelerde Türk mimarisi özelliklerini taşıyan kemerler kullanılmıştır. Mihrap, minber ve kürsü mermer ve çeşitli renkli taşların ustalıkla birleştirilmesi suretiyle çok zengin ve gösterişli biçimde yapılmıştır. Bunlar Türk sanat geleneğine tamamen ters olmakla beraber göze hoş gelen bir ihtişama sahiptir. Kapı üstlerindeki yazıların Seyyid Abdullah adındaki bir hattatın kaleminden çıktığı, bazı renkli camlı alçı pencerelerdeki (revzen) yazıların ise Seyyid Mustafa tarafından yazıldığı imzalarından öğrenilmektedir.

Ayazma Camii'nin müştemilâtından olan sıbyan mektebi ile hamam ve muvakkithâne yıkılmıştır. Önceleri cami yakınında inşa edilen vakıf dükkânlardan ise sadece bazı izler kalmıştır. Caminin duvarlarında küçük konsol çıkmaları üzerlerine oturan tam bir Türk köşkünün minyatür modeli biçiminde kuşevleri görülmektedir. Caminin hazîresinde ise saraya mensup pek çok kişinin mezarları bulunmaktadır. Geniş avluyu çevreleyen duvarın bir köşesinde mermerden büyük bir çeşme vardır. Kitâbesinden 1174'te (1761) cami ile birlikte yapıldığı anlaşılan bu çeşmenin manzum tarih kitabesi şair Zihni'nindir. Alışılmamış bir biçimde olan bu çeşme, mermer bir cepheye yapıştırılmış dört köşe bir پایe şeklindedir. Alt kısmı taş ve tuğla,

üst pencere kısmı taş olan avlu duvarında açılan esas kapının önünde taş korukluklu iki taraflı rampa bulunuyordu.

Ayazma Camii, Türk mimarisinde artık yabancı üslûbun hâkim olduğu bir dönemin örneği olmakla beraber, normal ölçüleri aşan yüksekliği ve yapıldığı yerin topografik durumu ile bunu bir kat daha arttıran heybetli bir görünüme sahiptir. Marmara ve Boğaz'ın girişine hâkim oluşu ile şehrin Anadolu yakasına değişik bir güzellik kazandırdığı açıkça görülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ayvansarayî, *Hadîkatü'l-cevâmi'*, II, 189; Şem'dânîzâde, *Mûri't-tevârih* (Aktepe), II/A, s. 39; *Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Kılavuzu*, İstanbul 1938, I, 48; Konyalı, *İstanbul Âbideleri*, s. 9-10; a.m.f., *Üsküdar Tarihi*, I, 96-104; Doğan Kuban, *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme*, İstanbul 1954, s. 29; E. Hakkı Ayverdi, "Ayazma Camii", *İst. A*, III, 1505-1511.

SEMÂVİ EYİCE

AYB

(bk. AYIP).

AYBAŞI HALİ

(bk. HAYIZ).

AYBEG, Kutbüddin

(ö. 607 / 1210)

Delhi Sultanlığı'nın
kurucusu ve ilk hükümdarı
(1206-1210).

Aslen Türkistanlıdır. Küçük yaşta Nîşâbur Kadısı Fahreddin Abdülâzîz el-Küfî tarafından satın alınmış ve onun çocukları ile beraber tahsil ve terbiye görmüş, mükemmel bir süvari ve okçu olarak yetiştirilmiştir. Daha sonra Gazne'de Gurlular'dan Muizzüddin Muhammed'in sarayına intisap etti ve meziyetleri sayesinde mîrâhur* ve nihayet üstadüddâr*lı-

Ayazma Camii - Üsküdar / İstanbul

